

ŞEYH VÂ'İZ-ZÂDE MUHAMMED HÂMİD DİVANI VE TOPKAPI SARAYI NÜSHASI*

Tarık FİDAN**

Özet

Klasik Türk Edebiyatı içerisinde birçok şair, şiirlerinin kaybolmaması için divan tertip etmişlerdir. Bu tertip sırasında şairlerin bazı şiirleri divan dışında kalmış ya da dost meclislerinde bu şiirler yazıya geçirilerek kaybolmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu işlemler esnasında şairlerin divanlarının birçok nüshası ortaya çıkmış ve nüshalar arasında şiir farklılıkları meydana gelmiştir. Bu şairlerden birisi de Muhammed Hâmid El-Karsî(ö.1270/1854)'dir. Şairin divanının toplam üç nüshasının olduğu ve çeşitli kütüphanelerde de henüz tespit edilemeyen şiirleri mevcuttur. Şaire ait divanın bir nüshasını Topkapı Sarayı Yazma Eserler Bölümü'nde tespit etmiş bulunmaktayız. Tespit edilen bu nüshanın diğer nüshalara göre içerisinde çok daha fazla şiir barındırdığı görülmektedir. Şairin, Klasik Türk Edebiyatı içerisinde taşıdığı değerin ortaya çıkmasında tespit edilen bu nüshanın büyük önem arz ettiği görülmektedir. Bu çalışmamızda şairin içinde yaşadığı sosyal durum tespit edilerek, dönemin şiirlere yansımaları ortaya konulmuştur. Nüshanın içerisinde yer alan şiirlerinden yararlanılarak şairin hayatı, eserleri ve edebî kişiliği hakkında bilgiler sunulmuştur. Ardından çalışmanın ana yapısını oluşturan “Topkapı Sarayı Yazma Nüsha Tanıtımı” yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhammed Hâmid, Topkapı Sarayı, Nüsha tanıtımı, Divan, Şiirler

---

*Bu makale “Şeyh Muhammed Hâmid Divanı (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, fidantarik97@gmail.com, Orcid:0000-0003-1169-790X

SEYH VA'IZ-ZADE MUHAMMED HAMID'S DIVAN AND COPY OF TOPKAPI PALACE

Abstract

In classical Turkish literature, many poets arranged a divan to make so that their poems would not be disappeared. During this arrangement, some of the poems of the poets were left out of divan, or these poems were written down in friendly assemblies to prevent their disappearance. During these processes, many copies of the poets' divan semerged and poetry difference occurred between the copies. One of these poets is Muhammed Hâmid El-Karsi (d.1270 / 1854). There are a total of three copies of the poet's Divan and his poems, which have not yet been identified, are available in various libraries. We have ascertained a copy of the poet's divan in Topkapı Palace Manuscript Section. It is seen that this ascertained copy contains much more poems than the other copies. It is seen that this copy is of great importance in revealing the value of the poet in Classical Turkish Literature. In this study, the social situation in which the poet lived was determined and there flections of the period on the poems were revealed. Using his poems in the copy, information about the poet's life, Works and literary personality was presented. Then, “Topkapı Palace Manuscript Presentation”, which constitutes the main structure of the study, was performed.

Keywords: Muhammed Hâmid, Topkapı Palace, Presentation of copies, Divan, Poems

Giriş

Klasik Türk Edebiyatı çerçevesinde, şairlerin özellikle şiirlerinin kaybolmasının ya da başka şairlerin şiirleriyle karışmasının önüne geçmek için belirli aralıklarla divanlarını tertip etmişlerdir. Yeni şiirler yazıldıkça genişleyen divanlar, içerisinde yer alan bazı şiirlerin tertip sırasında dışarıda kaldığı bilinmektedir (Kaplan, 2018, s. 224). Mecmuaların ya da cönklerin içerisinde kayıt altına alınan bu şiirlerin, kimi zaman bir divan nüshasını oluşturduğunu görmekteyiz. 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Muhammed Hâmid Efendi'nin tespit edilen divan nüshasının da aynı özellikleri taşıdığı görülmektedir.

Şairin tertip etmiş olduğu nüsha da Osmanlı Devleti'nin yavaş yavaş çökmeye başladığı, içeride ve dışarıda birçok hareketin başlangıcının olduğu bir döneme girdiğini kanıtlar nitelikte bilgiler barındırmaktadır. Özellikle Rusların bu dönemde 1853-56 yıllarında Osmanlı ile Kırım Savaşı sürecinde Doğu Bölgelerinin yıpratılması planı ile Kars'ı işgal altına almaya çalıştığı bir dönemdir. Kars, Ruslar tarafından her türlü Ruslaştırma politikasının rahatlıkla izlenebileceği stratejik bir noktaya sahipti (Boy ve

Aslan, 2017, s. 547). Timur'un 1356'da yerle yeksan edip ıssız olarak bıraktığı Kars, Rusların girişimiyle tekrar işgal edilmeye kalkılırsa da 1855 Kars Zaferi'yle bu işgal bertaraf edilmiştir.

Kars'ın Ruslara karşı savunulmasında büyük rolü olan ailelerden birisi de “Vâ'iz-zâdeler” olarak tanınan bu ailedir. Muhammed Hâmid El-Karsî'de bu aileden gelmektedir. *Vâ'iz-zâde ailesi Kars'ta Vezin Köyünü kendilerine zeamet olarak almışlar ve buraya yerleşmişlerdir. Vâ'iz-zâdeler tarafından bu köye yaptırılan Vâ'izoğlu Cami bu beldede aile tarafından bir eser olarak kalmıştır* (Kırzioğlu, 1964, s. 206). Özellikle 1828-29 yıllarında Türk-Rus savaşında Kuzeydoğu Anadolu'nun (Ahıska'dan Muş'a, Kars'tan Sivas'a kadar) ilk kez Rus işgaline uğraması ve Kars ahalesinin bu bölgeden göç etmek zorunda kalmasıyla ilgili şairin yazmış olduğu şiirleri bu nüshanın içerisinde yer almıştır. Tiflis (1801), Gence (1804), Revan (1827) ve Ahıska (1828-29) gibi Kür ve Aras boyundaki Türk İlleri Rus işgali altında kalmıştır (Kırzioğlu, 1958a, s. 19). Kars'a gelen muhacirlerin yurt ağıtlarını, göç destanlarını ve hatta İran düşmanlığına ait edebî hatıraları bu nüshada tespit ettik.

Kars halkının ve çeşitli illerin Rus işgali sırasında çekmiş olduğu sıkıntıların şiirlere yansımaları görülmektedir. Bu dönemde yetişmiş olan Muhammed Hâmid'in yazmış olduğu şiirler toplumun adeta bir aynası olmuştur. Tespit edilen bu nüshada şairin dönemin toplumsal, siyasal ve edebî durumunu da yansıttığı anlaşılmaktadır. Divan nüshalarının edebiyat tarihi açısından yeni değerlendirmeleri ortaya çıkaracağı aşikârdır. Özellikle şairlerin hayatları hakkında yeni bilgilerin elde edilmesi, diğer nüshalarda yer almayan şiirlerinin ortaya çıkması gibi değerli bilgiler bulmak mümkündür.

1. Şeyh Hâmid Efendi'nin Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

Şeyh Hâmid, 18. yüzyılın son yarısı ile 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamıştır. Hâmid Efendi yaşadığı dönem içerisinde I.Abdülhamit (1774-1789), III.Selim (1789-1807), IV.Mustafa (1807-1808), II.Mahmut(1808-1839), Abdülmecit(1839-1861)'in padişahlıklarına tanıklık etmiştir. Kars'ta birçok âlim ve şairi yetiştirdiğinden “Büyük Hâmid” olarak bilinir ve Kars'ın üstâd-ı kâmilî olarak adlandırılmıştır (Kırzioğlu, 1955, s. 27).

Şeyh Muhammed Hâmid Divançe'si üzerine çalışma yapan Fahrettin Kırzioğlu, şairin h.1193/1779 yılında doğduğunu dile getirmektedir. Elimizdeki nüshada, kıta şiirinde ise şu tarih yer almaktadır(Topkapı, no:1049, 56a.vr):

Bu yaşı yetmişinde za'f-ı pîri

Gidüp geldi dizine Kuvvetu'llâh (h.1263/1846)

Şiirlerden elde edilen bilgiler ışığında şairin(1846-70=1776)=1776 yılında doğduğu anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda onun doğumu hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Şairin "Osmanlı Müellifleri" dışında tezkirelerde yer almadığı görülmektedir. Şairin asıl doğum yerinin Kars değil "Ahıska" olduğunu şu mısralarda dile getirmiştir (Topkapı, no:1049, 54a.vr):

Mevlidüm **Ahışhadur** muhliş muhâcir 'ârifüm

Meskenüm Karş oldu âhir baña toprağı naşîb

Ġurbet ilde yâr u yârândan ğarîbüm Hâmidâ

Biñde bir ancak gelür târîhümüz âhum ğarîb (h.1259)

Ahıska'nın o dönemde Çıldır Eyaletine (Kars'a) bağlı olmasından dolayı şair "Karslı" olarak adlandırılmıştır.

Kendisinin aynı zamanda muhacir ve arif olduğunu dile getirmektedir. Bir evlat ve bir de torun sahibi olduğunu şu dizelerden anlamaktayız (Topkapı, no:1049, 52a.vr):

Kâmilümden sonra âğüşumda kaldı bir hafîd

Ol da dünyâdan ki gitdi tāk-ı 'arşa yitdi âh

Cevher-i harfîyle levh-i sînede târîhini

Yazdı Hâmid gitdi dostum yâdgârum gitdi âh (h.1257)

Şairin ailesi hakkında bu verilerden başka hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Onun sadece "Vâ'iz-zâde" olarak adlandırılan bir aileye mensup olduğu tespit edilmiştir.

Sâyeñde şilâ yollarına düşdi konağum

Yandı yine himmetle bu **va'zoğlu ocağı** (Topkapı, no:1049, 23a.vr).

Bu ailenin devamını sağlayan Şeyh Hâmid, Kars'ta çok sevilmiş ve birçok şairin yetişmesinde büyük rol oynamıştır.

Kars'ta müderris, nakip, şeyh, âlim, arif olarak tanınan Muhammed Hâmid, dönemin en önemli ailelerinden olan Tilmizilerden ders almıştır.

Dersümüz ders-hânemüz üstâdumuz **Tilmizümüz**

Çalmadı dillerde kaldı nâle vü efgânumuz (Topkapı, no:1049, 24a.vr).

Anadolu'nun manevi fütuhatını yapmak için birçok ilim eri, sufi, mürit yetiştirmiş olan Ebu'l Hasan El-Harakani Hazretleri (ö.425/1033) Kars'ta şehit düşmüş ve türbesi buraya yapılmıştır. Şeyh Hâmid Efendi'nin ona büyük hürmet beslediği görülmektedir.

Harekân mevlid-i pâki didiler künyesine

Şeyh Ebu'l-Hasanumuzdan dilerüz himmet Hû

Hâcı Aḥmed Beg eliyle kapu yaptı şimdi

Dâr-ı cennetde yüzine açıla biñ kapu(Topkapı, no:1049, 50b.vr).

Şeyh Hâmid Efendi, h.1235/1820 tarihinde çeşitli eğitimleri tamamladıktan birçok makamı elde etme fırsatı bulmuştur.

Müderris Sarraf-zâde Salih Efendi Tebrizde, Azerbaycan Umumi Valisi Veliâhd Kaçarlı Abbas Mirza ile yarı müstakil Revan hâkimi Hasan Han'ın Beyazıt Erzurum-Kars-Pasin önü baskınında şehit düşmüş ve Muhammed Hâmid icazetini bu zattan almıştır (Kırzioğlu, 1958b, s. 550).

Osmanlı ile Ruslar arasında 1829 yılında Edirne Antlaşması'nın imzalanmasından dolayı Kars (Ahıska) Ruslara bırakılmıştı. Bu yörenin halkının bir kısmı Ardahan, Erzurum, Sivas gibi illere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu göçler Hâmid Efendi'nin Kars'ı bir sıla olarak görmesine neden olmuştur. Muhammed Hâmid'in Sinop, Halep, Ahıska, Erzincan, Erzurum, Çürüksu, Şebinkarahisar gibi şehirlere göç ettiği bilinmektedir. Divanı'nda bu illerin her birinin adının geçtiği şiirler yer almaktadır.

Nice yıllar idi diller esefdâr idi şükr olsun

Şilâ itdük hükümetle efendüm Karşa mîrâne(Topkapı, no:1049, 53b.vr).

El-vedâ' ey 'andelîb-i bâğ-ı Sinob el-vedâ'

El-vedā‘ ey gonce-i gülzār-ı Sinob el-vedā‘(Kırzioğlu, 1987, s. 42).

Karşılıklar, Hâmid Efendi’ye büyük sevgi göstermişlerdir. Ona, aydın ve yaşlı anlamına gelen Büyük Hâmid Efendi demişlerdir (Kırzioğlu, 1987, s. 12). Hâmid Efendi, o dönem dedesi Abdülatif Paşa (ö.1275/1859) ile Kars’a gelen Namık Kemal’in (ö.1305/1888) yetişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Namık Kemal, Kars’ta âlim olan bir şeyhten dersler almıştır. Muhammed Hâmid, Namık Kemal’e tasavvuftan bahsediyor, Muhyiddin Arabî’nin menkıbelerini anlatıyordu. Mesneviden bazı parçalar okuyor ve Nâbî, Sünbülzâde divanlarını okutuyordu. Aruz dersleri verdiği sırada Kemal’de şiire merak uyandı (Kırzioğlu, 1951, s. 11-12). Hâmid Efendi’nin Namık Kemal’in edebiyatı sevip, şiire heves duymasında büyük tesiri olmuştur. Namık Kemal ilk beytini Kars’ta yazmıştır.

Gelüp mektüb-ı merğübuñ şafâ bahşeyledi cāna

Sürürumdan serüm tâcı erişdi ‘Arş-ı Raḥmāna (Demiral, 1965, s. 12).

Şiirlerde, Namık Kemal’e binicilik ve atıcılık dersleri veren Jandarma Komutanı Kara Veli Ağa ile Kars’ın bilgili ve ihtiyar şeyhi olan Hâmid Efendi’den çok fazla söz etmiştir. Hâmid Efendi’nin çeşitli mecmualara ve kitabelere yazdığı şiirlerinin olduğu bilinmektedir. Bir tefsir, bir şerh, bir de divan sahibidir (Dizdaroğlu, 1995, s. 5-6). Namık Kemal’in üzerinde büyük bir etki bırakan Kars’ın onun dimağında vatan sevgisinin, hürriyet aşkının ve insanîyet için ideal bir adamın yetişmesinde Şeyh Hâmid Efendi’nin tesiri oldukça etkilidir.

Namık Kemal’in Cezmi’de yer alan münderiç manzumesindeki:

Etrafımı seyreder sanırdım

İnsanı melek cihanı cennet (Atay, 2018, s. 269).

beyti onun haline tamamen muvafıktır. Şiir perisi gibi baktığı ufuklarda dolaşıyor, ruhuna İlahi nurlar serpiliyordu. O şimdi vatani bile unutmuş, şiire âşık olmuştur (Bolayır, 1992, s. 25-26). On üç yaşında Kars’a giden ve orada bir buçuk yıl kalan Namık Kemal’de “hamasi ruhun”, milli serhat ruhunun uyanışında Kars, önemli bir durak noktası olmuştur. Namık Kemal’in edebî ve fikir hayatının da başlangıç yeridir.

Namık Kemal gibi Kars'ta birçok şairi yetiştiren Hâmid Efendi, şair olmasının yanında güzel bir hattat sahibi olduğu da yazdığı eserlerde görülmektedir. Karanlı şairlerden Süleyman Şadi (ö.1316/1900) ve Küçük Ahmet Hamdi'nin (ö.1304/1887) yetişmelerine yardımcı olmuş ve onlara icazet vererek müderris olmalarını sağlamıştır (Kırzioğlu, 1943, s. 94). Hâmid Efendi'nin ölürken, "ilmimi ararsanız Küçük Ahmed'de, şiirimi ararsanız Şâdî'de bulursunuz" demiştir. Kars'ın içinde bulunduğu dönemi dikkate alarak; o dönemde kendisini iyi yetiştirdiği, Mevlana'nın(ö.672/1273) Mesnevi'sini ve İbnü'l Arabî'nin(ö.638/1240) menkıbelerini okumasından anlamaktayız.

Hâmid Efendi'nin eserleri hakkında bilgi yok denecek kadar azdır. *Hâmid Efendi-Karsi fuzeladan tabiat-ı şiiriyyeye malik bir zat olup Karanlı'dır. 1291 tarihinde vatanında irtihal etti. Asarlarından bazıları: Sure-i Abes Tefsiri, İzhar Şerhi, Divan'dır* (Bursalı M. Tahir, 1972, s. 332).

Şeyh Hâmid Efendi'nin vefatının Osmanlı Müellifleri'nde h.1291/1874 olarak kayda alınmıştır. Ardahanlı Ahmet Dursun Nâtikî'nin Hâmid Efendi'nin ölümüne tarih düşürmüş ve onun h.1270/1854 yılında öldüğünü söylemektedir. Osmanlı Müellifleri'nde yer alan tarihin yanlış olduğu şu kıta şiirinden anlaşılmaktadır (Erkal, 2019, s. 207):

Hâmid Efendi fevtine 'âlem bütün maḥzûn olup
Karş ehli vâveylâ diyüp ders içre gitdi kâmla
Nâdin ala cebbi's-semâbi'l-cevher-i tarîḫ-i tām*
Â Hâmid-i mekkin ile'l-'arşin 'azîm-i salimâ** (h.1270)/1854

1.2. Edebî Kişiliği

Hâmid Efendi'nin söylemlerinde divan şiirinin söz kalıplarını ve ifadelerini görmek mümkündür. Şair samimi ve anlaşılır bir üslûp kullanmakla birlikte dönemin dil özellikleri şiirlerinde yer edinmiştir. Derviş-meşrep bir sufi şair olan Muhammed Hâmid'in şiirlerinde yerel renkli motiflere ve deyimlere de rastlamaktayız.

*Cevheri tam tarih ile semaya seslendi.

**Arşü'l Azîm'esâlimen yerleşen Hâmid midir? Son mısranın noktalı harflerinin ebced değeri toplamı h.1270 çıkıyor.

Her günāhuñ vaḥdet işbātuñda biñ ikrār var (Topkapı, no:1049, 2b.vr).

Hikmetin bir kimse bilmez ‘illetin dil söylemez (Topkapı, no:1049, 12a.vr).

Her şebūñ bir āfītābı rüz-ı nūr-efzāsı var (Topkapı, no:1049, 42a.vr).

Her şebūñ qadr ola her ruzuñ efendüm rüz-ı ‘ıyd (Topkapı, no:1049, 48a.vr).

Her kışuñ yazı gelür her kederuñ serd gider (Topkapı, no:1049, 25a.vr).

Bugün ne kadar ekdüñ ise şoñra biçersün (Topkapı, no:1049, 54a.vr).

İkidür güş dil birdür iki söz diñle bir söyle (Topkapı, no:1049, 57a.vr).

Şairin, Arapça ve Farsça ile kaleme aldığı şiirleri mevcuttur. Şairin hem Türkçe’ye hem de Arapça ve Farsça’ya hâkim olduğu görülmektedir. Bazı şiirlerde vezin kusuru bulunmakla birlikte aruzu iyi bir şekilde kullanmıştır.

Mefâ‘lün Mefâ‘lün Mefâ‘lün Mefâ‘lün

Ṭutup feryād-ı dil-sūzum zemīn u çarḥ-ı nüh-ṭākı

Ṭutuşmış āteşe cism-i nizārum **başdan başa**(Topkapı, no:1049, 47a.vr).

Dini-tasavvufi gelenek içerisinde şairlerin hem aruzu hem de hece ölçüsünü tercih etmelerine karşın Hâmid Efendi sadece aruzu kullanmıştır.

İlmi ve ahlaki yönüyle tanınan Hâmid Efendi’nin irticalen söz söyleme kabiliyetinin olduğu ve halk şiirine bakış açısının şekillenmesinde rol oynadığı bilinmektedir. Şiirlerinde mizah unsurları yer edinmiştir.

Qısmetlerüm atdı beni kestāne qabağı

Sen atma nazardan beni kestāne qabağı

Ben şıgmaz iken dā‘ire-i çarḥa ne çāre

Qoz içine şokdı beni kestāne qabağı(Topkapı, no:1049, 26b.vr).

Şiirlerinde bireysel yaşantılarını dile getiren şairin dizelerinde aynı zamanda dönemin yapısını da görmek mümkündür. Şeyh Hâmid’in dönemin padişahlarına,

yöneticilerine ve görevlilerine büyük hürmet göstermiş, onlar hakkında şiirler yazmıştır. Özellikle de dönemin padişahı olan İkinci Mahmut'a ayrı bir önem atfetmektedir. Devletin içerisinde karışıklık çıkarmaya çalışan Kızılbaşlara karşı şair, rahatsızlığını dile getirmektedir.

Āteş-i şa'ika-i tîğ-i Muvahhidlerden

Sürh-ser başına âteş yağar inşâ'el-ħaqq(Topkapı, no:1049, 12b.vr).

Tekke şiirlerinde görülen delil ve ispat yoluyla anlatım tarzını birçok şair şiirinde yer vermiştir (Yakar, 2010, s. 596). Hâmid Efendi, tasavvufta kaynak olarak kullanılan ayet, hadis ve sözleri telmih ya da iktibas yoluyla kullanmıştır.

Sensin ol kütlu kadem bir Āşafı şâfi zamîr

Kim okur gündün güne **hışb ve rafâ'na müstebîn**(Topkapı, no:1049, 8b.vr).

Mevlânâ'ya duyduğu hasreti ve Mesnevi'ye olan sevgisi şiirlerinde yer edinmiştir.

Ārzu-yı Meşnevi Şerhi ile metni sînemüz

Şerha şerha oldu gözler gözlerüm yollardadır

Ol kitâbuñ başum üzre ħasretüñ tutsam ne var

‘Andelîbüñ intizârı Ĥâmidâ güllerdedür (Kırzioğlu, 1987, s. 63).

Şiirlerinde musluk, hızar, çalılık, enfiye, kuze, çakı gibi günlük yaşamın izlerini taşıyan kelimeler yer almaktadır.

Allah'ın varlığının ve birliğinin yankılandığı, dünya işlerinin sadece eğlenceden ibaret sayıldığı, her şeyin yaratıcısının Allah olduğunu dile getirmektedir.

Āyet-i mu'ciz-beyāndan sūre-i Tāhā'ya baķ

Aħmed u Yāsîne Büşrā rif'at-i vālāya baķ

Zikr u fikrūñ Ĥaķķa baĝla munķatı' ol ĝayrden

Muttaşıl tevħîd idüp işbāt ile İllā'ya baķ

Ĥâmidâ ālāyiş-i dünyāya olmaz i'tibār

Ni‘met-i Uḫrā’yı gözle devlet-i ‘Uḫbā’ya bak (Kırzioğlu, 1987, s. 44).

2. Hâmid Efendi Divanı’nın Bazı Nüshaları ve Topkapı Sarayı Nüshası

Hâmid Efendi’nin kendi elyazısı ve güzel talikle kaleme almış olduğu bir Divançe’si mevcuttur. Divançe’nin içerisinde “Ulema-yı Benam’dan Karşılı Hâmid Efendi Divançe’si” yazmaktadır.

Hâmid Efendi Divanı’nın bir nüshası Erzurumlu Tahsin Saruhan’ın varislerinde bulunmaktadır. Koyu vişne meşin ciltli olup dıştan 220x130 ve içten 180x100 mm. boyundadır. Kağıdı aharlı olup her sayfada 15 beyit vardır. Şiirler karşılıklı kırmızı çizgilerle ayrılmıştır (Kırzioğlu, 1987, s. 3).

Divançe’nin içerisinde gazeliyât, rubaiyât, müfredât nazım şekilleri yer almaktadır. Şairin divanının bu nüshasından başka bir nüshası da Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yazma Eserler 138. Sayıda yer almaktadır (Kırzioğlu, 1987, s. 4). Bu nüshaya büyük çabalara rağmen ulaşamadık. Fahrettin Kırzioğlu bu nüshayı gördüğünü dile getirmiştir. Nüshanın içerisinde toplam 44 şiir vardır. Bunlardan 38 tanesi Divançe’de yer almaktadır. Daha sonra 6 tanesi ise Divançe’nin başına eklenmek suretiyle nüsha tamamlanmıştır. Şairin bunlardan başka çeşitli mecmualarda şiirleri tespit edilmiştir.

Topkapı Sarayı Nüshası toplam 61 varak olup güzel talikle kaleme alınmıştır. Divan, en 15cm, boy 24cm’dir. 150x240.mm ölçülerine sahiptir. İki sütun halinde yazılmıştır ve ortadan kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. Bu nüsha “Divan-ı Hâmid” adıyla bir şiir mecmuasının içerisinde kaydedilmiştir.

Divan’ın dış kapağı mor renktedir. Divan’ın içerisinde bazı sayfalar boş bırakılmıştır. İçerisinde Arapça, Farsça şiirler yer almaktadır. İncelediğimiz Topkapı Sarayı Nüshası’nda toplam 162 şiir bulunmaktadır. İçerisinde kaside, gazel, muhammes, müseddes, murabba, mesnevi, kıta, nazm, müfret gibi nazım şekilleri yer almaktadır.

DİVÂN-I HÂMİD

Ne ḳahrı dest-i ‘adâdan ne luḫfı âşinâdan bil

Umûrun Ḥaḳḳ tevfiḫ it cenâb-ı Kibriyâdan bil

BAŞ: Şükru’llâh irdi eltâf-ı cenâb-ı ḥazreti

Giydi Qarş ehli ser-a-ser dürlü rif'at hil'ati (Topkapı, no:1049, 2a.vr).

SON: Zıll-i iqbâl fiken ber ser-i men hemçü Hümây

Ki ne-dârem be-cüz ez-raḥmet-i luṭf-ı tu ḥufûz (Topkapı, no:1049, 57b.vr).

Tablo-1: Nüsha İçerisinde Yer Alan Nazım Şekilleri ve Şiir Numaraları

Nazım Şekilleri	Şiir Numarası
Kaside	1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 49, 50, 52, 53, 57, 58, 77, 90
Gazel	6, 14, 31, 34, 44, 47, 48, 54, 55, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 152, 158, 159, 160,
Mesnevi	51, 56, 154
Muhammes	69, 70, 71
Müseddes	67, 68
Murabba	72, 73, 74, 75
Kıta	78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 156, 157

Tablo-2: Nüsha İçerisinde Yer Alan Vezinler ve Şiir Numaraları

Vezin	Şiir Numarası
Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün	1, 2, 3, 5, 6, 8, 9, 12, 15, 16, 18, 20, 21, 24, 25, 26, 29, 33, 34, 36, 38, 46, 55, 57, 61, 69, 70, 71, 73, 75, 77, 78, 79, 80, 85, 90, 92, 93, 95, 96, 100, 101, 102, 194, 106, 118, 121, 123, 134, 139, 142, 147, 148, 150, 154, 156
Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün	4, 17, 28, 32, 35, 37, 39, 40, 45, 53, 67, 72, 74, 76, 84, 87, 91, 94, 97, 99, 103, 105, 107, 109, 110, 11, 119, 120, 125, 128, 131, 132, 138, 141, 146, 149, 155
Fe'ilâtün(Fâ'ilâtün) Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün (Fâ'ilün)	7, 19, 27, 30, 31, 41, 47, 48, 58, 63, 64, 65, 66, 68, 81, 83, 89, 112, 113, 114, 136, 137,

	140, 145, 159, 160
Mef'ülü Mefâ'îlü Mefâ'îlü Fe'ülün	10, 43, 44, 49, 50, 52, 54, 59, 130, 158
Mefâ'îlün Mefâ'îlün Fe'ülün	22, 23, 51, 56, 82, 86, 88, 108, 115, 116, 124, 126, 127, 129, 151
Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün	98, 117, 122, 144
Mef'ülü Fâ'ilâtün Mef'ülü Fâ'ilâtün	143, 153
Müstef'ilünMüstef'ilünMüstef'ilünMüstef'ilün	152

Sonuç

Tanıtımını yaptığımız nüshada kıymetli birçok bilginin yer aldığını görmekteyiz. Tespit edilen nüshada şairin kesin olarak nerede doğduğuna, ölüm ve doğum tarihleri gibi hakkında değerlendirme yapabileceğimiz yeterli bilgi tespit edilmiştir. Şu ana kadar şairin tespit edilememiş gazel, kaside, muhammes, müseddes, mesnevi, murabba, müfret nazım şekilleriyle yazılan şiirlerine ulaşılmıştır. Elimizde yer alan nüshanın diğer nüshalara göre daha hacimli olduğu ve şairin yaşamış olduğu yüzyılda toplumun siyasi, edebî durumunu değerlendirme konusunda bizlere daha kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Hâmid Efendi'nin Divanı'nın bugüne kadar toplam üç nüshasının olduğu ve birçok şiirinin ise çeşitli mecmuaların içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir.

Elimizdeki nüshasının içerisinde kaside, gazel ve kıta nazım şekillerinin ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmüştür. Şairin, Mevlana'nın Mesnevisini, İbnü'l Arabî'nin menkıbelerini, Nabi ve Sünbülzâde Vehbî'nin divanlarını okuduğu anlaşılmaktadır. Nüshada hem Farsça şiirlerin hem de Arapça şiirlerin olması el-sine-i selâseye hâkim olduğunu kanıtlar niteliktedir. Nüshamızın içerisinde sadece edebiyata değil toplumun yapısına da yer verilmiştir. Dönemin padişahlarına, paşalarına övgüler yer alırken halkın çekmiş olduğu sıkıntılar da dile getirilmiştir. Divan şiirinin kalıplarını ustalıkla kullandığı ve aynı zamanda irticalen söz söyleme yeteneğine sahip olup halk şiirine bakış açısını ortaya koymuştur. Özellikle yaşamış olduğu dönem içerisinde birçok şairin rehberi olmuş ve şairlerin ondan edimlendiği şeylerle edebî sahanın sınırlılığından tefekkür sahasının ummanlığına taşınma başlangıcının nasıl olacağını öğrenmişlerdir. Kars halkının daima en önde gelen safhalarında yer almış, halkı daima ilmiyle zenginleştirmeye çalışmıştır. Şahit olduğu kıyım ve yıkım manzaraları onun milli

romantik bir duyuşa sahip olmasına tesir etmiştir. 13-14 yaşlarında şahsiyetini yönlendirebilecek bir çağda Namık Kemal'i bir buçuk yıl kadar Kars'ta okutması onun her yönüyle araştırılmasını gerekli kılmaktadır. Sufi-meşrep bir şair olan Şeyh Muhammed Hâmid Efendi'nin çok yönlü bir kişiliğe sahip olduğunu görmekteyiz. Şairin eserlerinden sadece divanı tespit edilebilmiştir. Yapmış olduğumuz bu çalışmada Topkapı Sarayı Yazma Eserler Bölümü'nde bulunan divan nüshasının tanıtımını gerçekleştirerek divanın teşekküllü bir şekilde ortaya konulması sağlanmıştır. Bu nüshanın tespit edilmesiyle birlikte şaire ait birçok şiir ortaya çıkarılmış ve şair hakkında daha doğru değerlendirmelerin yapılarak ele alınan çalışmaların iyi bir sonuca ulaşacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Aslan, Y. ve Boy, A. (2017). Çarlık Rusya'sı yönetiminde Kars'ta eğitim ve eğitim kurumları. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (59), 547-576.
- Atay, D. (2018). Karşı âlim Muhammed Hâmid Efendi'nin talebesi olarak Namık Kemal ve Namık Kemal'in edebî kişiliğinde Kars döneminin yansımaları. *Uluslararası Kars Âlimleri Bildiri Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde (262-281. ss.). Kars: Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Bolayır, A. E. (1992). *Namık Kemal*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Bursalı M. T. (1972). *Osmanlı müellifleri*. (haz. A. F. Yavuz ve İ. Özen).C.1, İstanbul: Meral Yayınları.
- Demiral, B. (1965). Namık Kemal Kars'ta. *Kars:Kars Eli Dergisi*, 2 (17), 1-13.
- Dizdaroğlu, H. (1995). *Namık Kemal hayatı-sanatı-eserleri*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Erkal, A. (2019). *Nâtıkî Divanı inceleme-metin-ıtpkıbasım*. Ankara: Altınordu Yayınları.
- Kaplan, H. (2018). Baki'nin basılı divanlarında yer almayan şiirleri ve Divanı'nın bir nüshası üzerine notlar. *International Journal Of Language Academy Volume*,6(2), 223-253.
- Kırzioğlu, B. (1987). *Muhammed Hâmid divançesi*. Ankara: San Matbaası.
- Kırzioğlu, F. (1943). *Kars kitabı*. İstanbul: C.H.P Yayınları.
- Kırzioğlu, F. (1951). Kars'ın Namık Kemal üzerindeki etkisi. *Orkun Dergisi*, 48, 9-13.
- Kırzioğlu, F. (1955). *1855 Kars zaferi*. İstanbul: Işıl Matbaası.
- Kırzioğlu, F. (1958a). *Edebiyatımızda Kars 2. kitap*. İstanbul: Işıl Matbaası.
- Kırzioğlu, F. (1958b). *Kars tarihi*. İstanbul: Işıl Matbaası.
- Kırzioğlu, F. (1964). Namık Kemal'in Kars'taki hocası Müderris Büyük Hâmid Efendi. *Türk Kültürü Dergisi*, 22, 204-208.

Yakar, H. İ. (2010). 19. Yüzyıl Antep’li mutasavvıf şair Mahremi ve Divan’ında hakiki aşk ve hakiki sevgili tezahürleri. *Turkish Studies Volume Summer*,5(3), 588-611.

Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi, *Divan-ı Hâmid*, No. 1049, 2a.vr-57b.vr.

EKLER

Ek 1:

Resim 99: 1828 Moskof yıkımından sonraki Kars Paşa-Konağı'nın (Nâ-mık Kemal'in ilk şiirini yazdığı e-evin) bugünkü zemin katı, R. 109; N; Kemal'in hocası Karşlı Müderris Büyük-Hâmid Efendi'nin (1779-1854) Erzurumlu Müfti Solakzâde Ahmet Tevfik Efendi'ye h. 1267 = 1851 de kendi elyazısıyla verdiği icâzetaîmesinin sonundaki künyesi ve «Esseyid Muhammed Hâmid, fi 1251 (=1835)» yazılı mührü, R. 101; 1272 = 1855 Kars Nişan'ının yüzü ve turası (aynı büyüklükte; resmi Robertson ve madalyayı da Nâid Efendi yapmıştır, Resimde şehrin 6 minaresi ile içkale ve Dışkale görülmüyor).

*Bu resim Fahrettin Kırzioğlu'nun "Kars Tarihi-1" kitabından alınmıştır. Resim 100'de şunlar yazmaktadır:

1.SATIR: Ve ane'l fakîrû'l-hakîr el-muterifi bi'l-acz ve't-taksîr E's-Seyyid Muhammed Hâmid

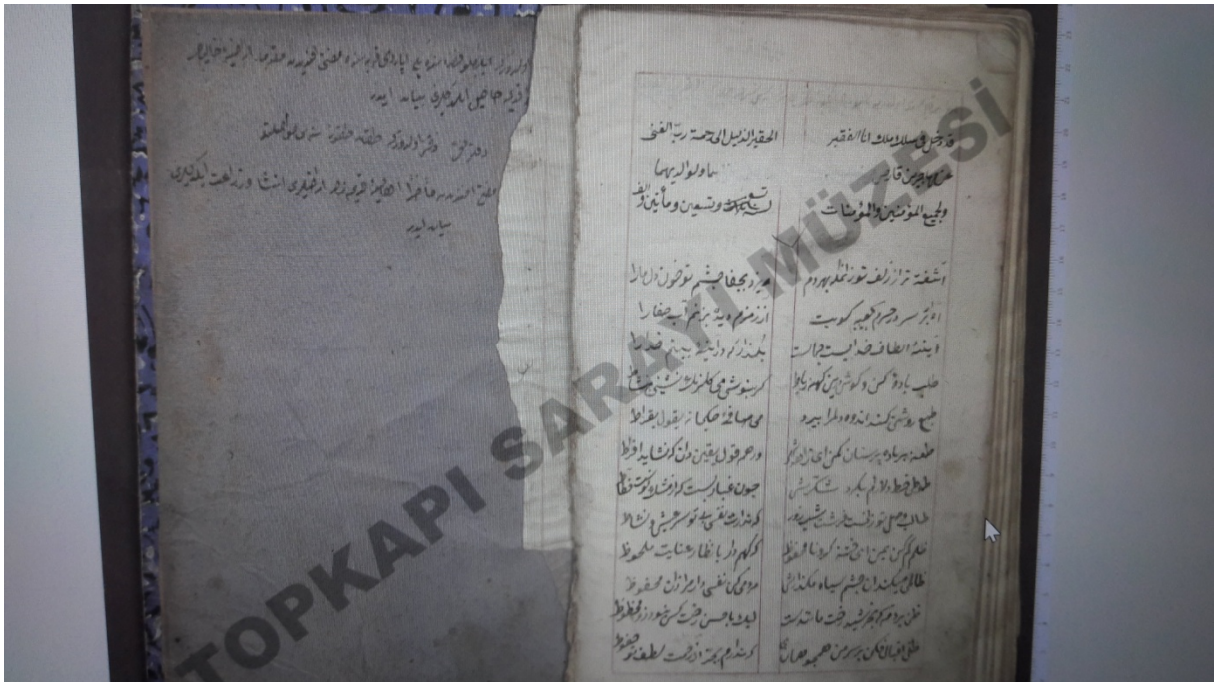
2.SATIR: El-Alîd, El-Müderrîs, E'n-Nakîb, Ale'l-Eşrâf, El-Karsî, El-Ârif

3.SATIR: bi-Vâiz-zâde nâl-Allâhumâ fî sene seb'a

4.SATIR: ve sittîn ve mi'eteyn ve elf (1267/1851) min hicreti menlehu'l-izz ve's-şeref

Ek 2:

(Topkapı Sarayı Yazma Eserler Bölümü Numara:1049)